

DE POLARISATIE V.D. MAATSCHAPPIJ IN DE TOEKOMST

Ik zou graag allereerst duidelijk maken wat ik versta onder het begrip "polarisatie".

Er zijn altijd enkele groeperingen of motieven in de samenleving, die het geheel van de samenleving eigenlijk bepalen. Er zijn overgangperiodes, waarin geen definitieve invloeden bepaalbaar zijn, maar altijd weer krijgen we te maken met twee machtsfactoren, die niet alleen de gehele samenleving maar ook het denken, de ethiek, de moraal van die samenleving beïnvloeden. We zullen eenvoudigheidshalve een paar feiten uit de oudheid noemen.

We hebben een periode gehad, waarin de kerk en de staat de twee polen waren. Daarna is er een tijd geweest, waarin de kerk en de handel de polen waren. Deze periode is nu bijna afgelopen. U bevindt zich in een overgangstijd. Daarin ontmoeten wij onnoemelijk veel mensen met sociale theorieën, mensen met ideeën en hebben we te maken met een enorme toename van wetenschappen, vooral van het aantal wetenschapsbeoefenaren. Om een voorbeeld te geven;

Wanneer we spreken over de gehele periode van het menselijk bestaan, dan kunnen we geloof ik veilig stellen, dat ruim 90% van de wetenschapsbeoefenaren der mensheid in deze tijd leeft, gerekend tot nu toe. We kunnen veilig stellen, dat de vooruitgang van de techniek en daarmee de milieubeïnvloeding en ten dele milieubeheersing in de laatste 60 jaren is toegenomen op een zodanige wijze, dat vergelijkend sprekend met het heden als factor 100 - wat natuurlijk niet waar is - het verleden ten hoogste aan een factor 15 komt. Er is dus enorm veel veranderd.

Als wij willen nagaan rond welke inwerkingen en invloeden de maatschappij van de toekomst zich tenslotte zal groeperen, dan moeten wij uitgaan van de volgende punten;

1. De maatschappij is op dit moment in verwarring.
2. Alle ontwikkelingen zullen worden bepaald door het menselijk gedrag.
3. Het menselijk gedrag, zal voortdurend worden beïnvloed door de beschikbare technieken.

Dan moeten wij ons realiseren wat er op het ogenblik aan de hand is. Om een formulering te gebruiken, die van een van uw Nederlandse wetenschapsmensen afkomstig is:

Wij hebben op het ogenblik te maken met de formalisten en de visualisten. De formalist is de mens, die de regels ziet. Om u een voorbeeld te geven. Iedereen is moreel en ethisch gericht op de rechten van de mens in deze tijd, maar de regels van het onderling, staatsrecht beperken de mogelijkheid om in Biafra in te grijpen. De formalist zegt dus: Wij hebben dit recht niet. Dit is eenmaal vastgelegd. Wij betreuren het zeer, maar wij moeten het zonder doen.

De visualist houdt zich niet zozeer bezig met de regels, maar zegt: Wat zie ik, wat is er aan de hand? Daar is nood, daar moet geholpen worden. En als dat allemaal voorbij is, dan kunnen wij er altijd nog over praten of er nu wel of niet regels zijn geweest; dat is eigenlijk belangrijk. Deze situatie wordt natuurlijk zeer bevorderd door de verambtelijking van de maatschappij.

Als wij teruggaan tot vóór de Tweede Wereldoorlog (laten we nog iets verder teruggaan, laten we 50 jaar teruggaan) dan zullen wij vinden per gemiddelde producerende arbeider doorgaans 1 ambtenaar, 1 bureauman. Op het ogenblik is het zo, dat in zeer vele industrieën er reeds 1 per 2 of per 3 arbeiders aanwezig, is. En het ziet ernaar uit, dat deze trend zich voortzet. Een ambtenaar - en dat is in feite ook vaak een bureaumens - is voornamelijk in zijn denken, in zijn beroepsuitoefening gebonden aan de regels. De regels zijn het belangrijkste. Voor hem maken de regels het spel uit. De andere verschijnselen zijn bijkomstig; ze liggen buiten zijn competentie, hij heeft daar niets mee te maken. Het is dus begrijpelijk dat die ambtelijke mentaliteit voert tot een steeds toenemend formalisme, dat probeert een zo rigide mogelijke structuur in stand te houden, ongeacht de feiten.

Er zijn echter daarnaast een toenemend aantal mensen dat ziet wat er gebeurt en die regels misschien niet eens kent of zich daarvoor helemaal niet interesseert. Deze mensen gaan dan

zeggen: Wij moeten reageren vanuit een menselijk standpunt, omdat wij alleen daaruit - rekening houdend met de feiten zoals wij ze zien - iets kunnen bereiken. Dit wijst reeds aan hoe althans voorlopig de polarisatie van de maatschappij zal verlopen. Er komt een steeds grotere afstand tussen de formalist en de werkelijk spontaan reagerende mens. Maar die maatschappij is op het ogenblik niet in staat om met deze tegenstelling te werken. Indien wij ons nu proberen voor te stellen wat er ongeveer zal kunnen gebeuren (en dan gaan wij niet zo heel ver vooruit, b.v. een jaar of tien), dan moeten wij concluderen; Het formalisme gaat uit van de aangenomen gebruiken, een regel die bestaat, bestaat. Je kunt haar aanpassen of uitbreiden, maar het eerste belang is, dát zij er is.

De visualist gaat uit van het standpunt, dat je voortdurend aan het heden moet beantwoorden, maar is geneigd om alle regels en daarmee ook alle planmatigheden erbij op de achtergrond te schuiven. Er zijn een aantal recente ontwikkelingen, die ons enigszins doen zien waartoe dat leidt.

Wij hebben het onderwijs. Nu zit Nederland met een prehistorisch iets: n.l. de mammoetwet. Die mammoetwet is ontstaan uit formalistisch denken. Namelijk: wij moeten wel het onderwijs uitbreiden en meer toegankelijk maken, maar wij moeten dit doen door zoveel mogelijk klassen (dus hokjes) te scheppen, die naast en desnoods door elkaar bestaan, maar die aan vaste regels gebonden zijn. Daarbij is het niet belangrijk wat de leerling wil (die is maar consument), wij als producenten bepalen het schema van het onderwijs. En dan beschouwt hier de leerkracht zich niet eens als producent, maar de ambtelijke overheid. Er is echter aan te tonen, dat de kennisuitbreiding van de mensheid als geheel nu buitengewoon snel gaat. Wij kunnen er voorbeelden van geven.

Een medicus, die pas is afgestudeerd en 5 jaar heeft gepraktiseerd zonder zich voortdurend op de hoogte te stellen, is eigenlijk al die met verouderde middelen en technieken werkt. Een biochemicus, die vandaag afstudeert, is over 5 jaar eigenlijk niets meer waard, want hij is van de nieuwste ontwikkelingen niet meer op de hoogte. Zo gaat het ook in de materiaalverwerking. Er komen voortdurend nieuwe materialen, nieuwe methoden van materiaalgebruik en materiaalverwerking. Wil je op de hoogte blijven daarvan, dan kun je wel zeggen: Ik heb geleerd voor smid b.v., maar dan ben je met een jaar of tien waarschijnlijk (hier is het verloop wat trager) toch eigenlijk "out of the running". Dan moet je gaan bijleren. Met andere woorden: die onder wijsopzet, hoe mooi ze formalistisch ook in elkaar zit, is praktisch onnut. Zij vraagt een totaal andere benadering. De benadering, die eigenlijk zou moeten zijn is deze: Een algemeen eenvoudig basisonderwijs, gevolgd door de mogelijkheid van praktische bezigheid, afgewisseld met daarbij aangepaste fasen van onderricht niet alleen maar - laten we zeggen - tot het twintigste jaar, maar rustig totdat men uitscheidt met werken. Deze perioden van voortdurend kennismaken, van opruisen van kennis zouden het mogelijk maken, dat iedereen bijblijft in de modernste technieken. En dat is veel belangrijker dan men misschien wel denkt. Een van de grote ontwikkelingen van uw tijd is de computer.

Nu kunnen we zeggen, dat de computer nooit de mens zal kunnen vervangen. Dat ben ik met u eens. De mens met zijn halflogische, onlogische, emotionele en intuïtieve denkprocessen kan door een computer nooit worden geïmiteerd. Daar staat tegenover dat de computer een buitengewone nauwkeurigheid heeft; d.w.z. dat vooral in het productieproces een groot aantal berekeningen, maar ook een groot aantal acties, veel beter via een computerapparaat kunnen geschieden dan door mensen. En naarmate we verder komen in de tijd, zullen wij zien dat de werkgelegenheid voor arbeiders en vooral voor ongeschoolden steeds meer afneemt. Daarvoor in de plaats komt een steeds grotere vraag naar mensen, die zich kunnen bezighouden met planning, dus met datgene wat de computer niet doet. Dan denk ik niet alleen aan de programmeurs, naar vooral aan de mensen, die de ideeën hebben die verdergaan dan wat de computer oplevert. Een computer kan een plan uit een gegeven aantal feiten distilleren, maar dan moet dat plan worden aangepast aan de menselijke mogelijkheden, de menselijke behoeften en de menselijke eigenschappen. Daarvoor heb je mensen nodig. Toch zal dat moeten leiden tot een enorme arbeidstijdverkortung.

Nu moeten wij er rekening mee houden, dat die arbeidstijdverkortung niet zonder meer kan plaatsvinden. O, het is waarschijnlijk, dat u omstreeks 1980, misschien '85 reeds toe bent aan de 32-urige 4-daagse werkweek, althans zeer waarschijnlijk in de zich beschaafd noemende landen. Als wij daarover nadenken, moeten wij ons realiseren dat er een enorme investering nodig is om een fabriek automatisch te laten functioneren. Dat is wel belangrijk, omdat wij

zonder dat niet meer rationeel kunnen produceren. Om dit te doen hebben wij kapitaal nodig. Wij moeten uitgaan van de volgende stelling:

Wanneer wij voor de totale economie in een besloten gemeenschap (b.v. Nederland) een gemiddelde productiviteitswinst willen behalen van 1 % dan staat daar tegenover een belegging van ongeveer 4½ % van de productieopbrengst van de gelijke voorgaande periode. Dus als u in een jaar 1 % meer wilt, moet u in het jaar daarvoor in feite 4 % hebben geïnvesteerd. Die investeringen zijn gebaseerd op geld. Geld is een toenemend instabiele waarde. Indien een dergelijke ontwikkeling alleen op geld zal zijn gebaseerd, is het niet denkbaar dat binnen afzienbare tijd de mensen met computers gaan werken, althans op de manier waarop ik dit heb bedoeld; dus voor algemeen praktisch gebruik overal in de productie. Aan de andere kant weten wij, dat de arbeid in verhouding steeds duurder wordt. Dat wil zeggen: mensenarbeid wordt duurder en is daar door steeds minder rendabel. Dit zijn allemaal punten uit het heden, maar u heeft ze nodig om te zien wat er in de toekomst gaat gebeuren. Stel u nu eens de positie voor van een minister in het een of ander toekomstig parlement met allerlei ambtenaren achter zich, die moet beantwoorden aan de eis van volle werkgelegenheid. Die goede man voelt ook wel: dat kan ik misschien redden met werktijdverkorting. Maar de mensen willen een gelijk inkomen houden of meer. Dat is moeilijk. Aan de andere kant zult u begrijpen, dat de kapitaalbezitters er helemaal geen zin in hebben hun rendement nu maar cadeau te geven aan mensen om daarvoor niets te doen. Hier blijkt dus een enorme spanning te ontstaan.

De formalist zal alles doen om de huidige verhoudingen te continueren; d.w.z. een steeds uitvoeriger legalisatie van de verschillende bestaanswaarden, een steeds uitvoeriger regeling van alle dingen en daarbij een voortdurend pogen het bestaande bestel te behouden door een zo gering mogelijke aanpassing aan de onvermijdelijke noodzakelijkheden.

Daar tegenover staat de visualist. Deze zegt: "Waarom zou ik meer werken dan nodig is, indien ik het de machine kan laten doen?" Deze zelfde visualist gaat zeggen: "Ik zie dat dat geld voortdurend in waarde vermindert." Voor Nederland is dat 25 % in minder dan tien jaar - in feite veel meer. De werkelijke waardevermindering in koopkracht van de Nederlandse valuta in het laatste jaar, genomen over het gehele jaar, bedraagt ongeveer 8½ %. Dus u zult begrijpen: zij zien niets in geld. Zij zeggen. Ik wil wat anders.

Dan willen ze misschien bezit hebben. Maar bezit is ook moeilijk. Huizenbezit b.v. is eigenlijk niet rendabel volgens de huidige opvatting. Leningen zijn voorlopig misschien wel rendabel, maar je krijgt op een gegeven ogenblik je geld terug. Zeker zodra er weer een lagere rentevoet is en dan ben je heel waarschijnlijk toch weer een deel van je kapitaal kwijt. De beleggingsdrang gaat nu bij de mensen, die nog aan bezit denken in de eerste plaats in de richting van verbruiksmogelijkheden en niet zozeer meer naar een bezitsvorming voor later. De onbetrouwbaarheid daarvan schrikt hen af. De visualist is er dan ook tegen, dat de staat bezit gaat vormen op zijn kosten. En dat is in feite het geval. Hij probeert daardoor zich steeds meer te onttrekken aan het schema, dat de formalist hem oplegt. En zo wordt hij, gezien van uit het op regels en oude regels vooral zich baserende bestel langzaam maar zeker een anarchistische figuur. Hij kan echter niet leven zonder organisatie en zeker niet zonder kennis. Het enige wat hij dus kan doen is proberen voortdurend een zo recent mogelijk kennis op free lance-basis de verstarde maatschappij aan te bieden. Hij wordt dus in het begin een pressiefiguur, maar langzamerhand wordt hij de zich ontwikkelende groep, die een eigen gemeente vormt binnen de samenleving.

Ik voorzie dat een dergelijke polarisatie niet al te lang op zich zal laten wachten. Ik meen dat een absolute concrete sociale tegenstelling tussen de behoudenden of wetsgetrouwen en de actuelen, de op-het-nu-afgaanden een feit zal zijn vóór 1990.

Er zijn natuurlijk allerhande nevenverschijnselen, die hierbij een grote rol spelen. Neem nu Biafra. Bij Biafra hebben we te maken met staatsrechtelijke overwegingen en menselijke overwegingen. Maar alle staten, die beweren de rechten van de mens te eerbiedigen en toch de staatsrechtelijke verhoudingen voorop te stellen, falen t.a.v. de mensheid. Dat wil zeggen, dat alle mensen, die geneigd zijn zich te baseren op de rechten van de mens zoals die zijn geformuleerd, in verweer zouden moeten komen tegen hun regeringen, die zich hier eerder gedragen als belangengroepen dan als vertegenwoordigers van een althans enigszins ideële maatschappij. Op dit moment behoeven we dat geloof ik niet te verwachten. Er zal wel wat

geschreeuw zijn, maar tenslotte gaan de zaken voor het meisje; nog steeds. Maar er komen tijden, dat het meisje voor de zaken zal gaan, omdat teveel mensen niet meer bereid zullen zijn regels te accepteren. En ook daarvoor kun je een eenvoudig beeld nemen uit deze tijd.

Als er sprake is van één mens, die een parkeerovertreding begaat, dan gebeurt er heel weinig. Die man krijgt een bon, misschien. Als er honderd mensen zijn, die een parkeerovertreding begaan, wordt er een brigade ingezet om bonnen uit te delen. de z.g. bonnenbrigade waarmee de gemeentelijke overheid zich in de rij voegt van de vele bedrijven, die hun cliënten met bonnen lokken. Zodra er echter tienduizend overtreeders zijn, zal de gemeente trachten een regeling te treffen, waardoor ze de duldbare vormen tot nu toe fout-parkeren enz. legaliseert, terwijl zij voor de andere vormen een oplossing zoekt. Dat is iets dat is wat u heeft meegemaakt. Uw parkeermeters heeft u er o.a. aan te danken.

Als u nu gaat denken aan de toekomst, dan kunt u begrijpen, dat op een gegeven ogenblik de mensen (dus de meerderheid) zeggen: Ik neem die regel niet meer. Ik houd mij er niet aan. Dan móét het gezag dus aanpassen. Maar de regel is heilig. De wet is heilig. Onthoudt u dat!

Dan krijgen we dus een steeds grotere spanning. Op den duur zullen we bovendien - nog in veel sterkere mate dan dit nu al het geval is - dat degenen, die ik formalisten heb genoemd, zich terugtrekken uit de werkelijkheid. Zij spelen een papieren spel. Ze beleven de illusie van de wet, terwijl anderzijds de bijna wetteloze actualiteit een rol speelt.

En daarmee heb ik wel het eerste punt gesteld t.a.v. de polarisatie, dus in de toekomst de eigenlijk op droom en illusie gebaseerd. We krijgen absolute ordening in een wereld, die krachtens absolute ongeordendheid zichzelf in stand houdt. Dat zijn de twee grote polen.

We moeten aannemen, dat deze polen een langere tijd de verdere ontwikkelingen zullen beheersen. Zij zullen dit op elk terrein doen. Als u dus denkt aan publieke moraal, ethiek, geloof, rechtsbegrip e.d., moet u voortdurend stipuleren dat deze door beide invloeden gezamenlijk worden bepaald. Het is met het leven als met een magneet. Een magneet met één pool bestaat eigenlijk niet. Je zou misschien kunnen proberen één pool af te schermen. Dat kunnen wij zien in b.v. Rusland, waar het marxisme door Lenin werd geïnterpreteerd als een dictatuur van het volk, maar waar het volk zijn dictatuur niet kon handhaven, omdat het uitvoerende organen nodig had, zodat de dictatuur van de uitvoerende organen in feite de revolutie ongedaan heeft gemaakt. Daaruit is een heel systeem met een eigen soort theologie (partij-theoretici) gegroeid, die alleen maar ten doel heeft om de handhaving van de bestaande structuur mogelijk te maken en te rationaliseren.

Daar tegenover zien wij dan in diezelfde landen een ontwikkeling van mensen, die voor zichzelf steeds meer vragen naar zekere waarden. Dit komt tot uiting, niet alleen en zeker vooral niet in het verzet van enkele intellectuelen - ofschoon ook dat in toenemende mate plaatsvindt maar vooral in de toenemende verbruikseisen, die worden gesteld door de bevolking. Dat wil dus zeggen, dat de bevolking van b.v. Rusland haar eigen verbruikspercentage t.a.v. de nationale productie na de Tweede Wereldoorlog zag oplopen van - schrikt u niet - ongeveer 12 tot ongeveer 62. Dat is een zeer aanmerkelijke toename en wijst dus op een verandering.

We kunnen ons voorstellen, dat men misschien tijdelijk een één-polig stelsel probeert te handhaven, maar potentieel blijft de tweede pool aanwezig. Naarmate zij echter meer wordt geïsoleerd, zal zij in feite zichzelf meer kenbaar maken, doch afwijkend van haar rechtlijnigheid, zodat in de Sovjet-Unie het vragen naar persoonlijke vrijheid dus niet moet stellen als een vragen naar een vrijheid van denken in de eerste plaats, van consumeren. Dat is typerend. Dat is een afbuigingsverschijnsel. We zullen die afbuigingsverschijnselen ongetwijfeld overal tegenkomen.

We kunnen ons voorstellen, dat er in de religie (de katholieke is er een mooi voorbeeld van) spanningen ontstaan tussen de formalisten (de mensen, die in de eerste plaats een kerkelijke wet willen handhaven) en de mensen, die zoeken naar een ogenblikkelijke beleving van datgene wat die kerk dan toch pretendeert te leren. Op het ogenblik is er een scheiding gaande. Er zijn mensen, die absoluut tegen de celibaatsbepaling zijn en mensen die er absoluut vóór zijn. Maar dat is polariseren. Die twee groepen zoeken nog naar een wet. Pas op het ogenblik, dat er mensen zijn, die zeggen; "Ik trek mij van die wet niets aan", die zeggen. "Ja, dan maar geen priester, maar ik trouw" of : "ik wil trouwen en ik word dús geen priester", krijgen wij de vrije pool, die - doordat zij steeds groter wordt - nu de kerk gaat dwingen haar regels aan te passen. De rigiditeit van de kerk blijft nu de basis, waarop deze vrije groepering

haar eigen geloofsactie en beleven toch nog steeds grondvest. Dat is het typerende hiervan. Je kunt niet zeggen, dat de visualist kan bestaan zonder de formalist. De formalist bepaalt het kader van waaruit de visualist waarneemt en van waaruit hij in feite op reageert.

Ik hoop, dat ik daarmee de polarisatiekwestie iets duidelijker heb gesteld. Nu zouden we zo in het voorbijgaan misschien een paar conclusies kunnen trekken t.a.v. de toekomstige ontwikkelingen:

Dan stel ik in de eerste plaats:

Het is bijna onvermijdelijk, dat bij een toename van de wereldbevolking en een gelijktijdige zeer grote toename van de mechanisering van alle processen de vrijetijdsfactor steeds belangrijker zal worden in het geheel van de menselijke samenleving. Dit impliceert, dat vrijetijdsbesteding op den duur belangrijker kan worden dan werk. En dat impliceert weer, dat de gehele maatschappij zich voornamelijk op de vrijetijdsbesteding zal moeten richten en pas daarna op de productiviteit. De productiviteit zal de achtergrond blijven vormen, van de vrijetijdsbesteding. Maar vrije tijd is datgene, wat de mens bezighoudt; en machines zijn niet opstandig, mensen wel.

Dan moeten wij in de tweede plaats concluderen, dat het huidige handelsbestel zeker niet onbeperkt kan blijven voortbestaan. Want zelfs als wij geld als ruilmiddel blijven hanteren, dan nog is het duidelijk dat iemand, die in feite betaald krijgt omdat hij niets doet, dit alleen kan krijgen van degenen, die produceren. Het deel van de productie, dat hem wordt toegewezen, wordt feitelijk door de producenten betaald of althans voortgebracht. Daarom is de handelsrelatie, zoals die op het ogenblik bestaat, niet meer goed denkbaar. Wij zullen zien, dat er een grote neiging bestaat om monopolies te vormen; en wel omdat een monopolie een macht betekent tegenover zowel de gouvernementele macht als tegenover de bevolking. Maar aan de andere kant zullen wij zien, dat de bevolking steeds meer geneigd zal zijn om dit monopolie te doorbreken. Om het nu eens heel eenvoudig te zeggen; Op het ogenblik, dat de prijs van de melk te hoog wordt, zullen zoveel mensen besluiten water te gaan drinken, dat de melkproducent kan kiezen: productie staken of produceren onder de voorwaarde die de gebruiker wenst.

Nu is dit in vele gevallen nog niet zover, ofschoon ook hier - naar ik meen - enkele voorbeelden te noemen zijn. Bijvoorbeeld de ontwikkeling, aan de hand van de laatste accijnsverhoging van tabaksartikelen, waarbij blijkt dat men door kwaliteitsverandering, door verandering van de inhoud en van de pakking (b.v. grotere aantallen of prijsverlagingen) men in feite het prijspeil toch heeft aangepast aan het voorheen bestaande daar men kennelijk geen zin had om meer te betalen. De producent moet ofwel tegemoetkomen aan de eis van de consument, dan wel zijn productie staken. En dat speelt een heel grote rol.

Een monopolie kan zich veroorloven de eisen van de consument naast zich neer te leggen tot het ogenblik, dat de consument het vertikt. Op dat moment staat het monopolie eveneens machteloos. En aangezien we steeds meer van die monopolie-instellingen op deze wijze zullen zien aangevallen, moeten wij aannemen dat in de periode, die vanaf heden ongeveer 60 jaar loopt (dus in 2020 - 2030) de relatie tussen producent en consument zal moeten veranderen. Ik meen, dat dit op de volgende wijze zal geschieden:

De arbeider, die dan waarschijnlijk veel intellectueler zal zijn verhouding tot de handarbeider van deze dagen, leeft praktisch op voet van gelijkheid met zijn directeurs. Een ieder, die bij een bedrijf betrokken is, heeft daarin een aandeel en heeft tevens zijn aandeel in de totaalproductie van het bedrijf. Hierbij is er dus geen sprake meer van een salaris. Het zal waarschijnlijk wel een soort kredietkaartsysteem worden, dat met grote computers gemakkelijk te hanteren is. In dit kredietkaartsysteem wordt dus niet bepaald dat je geld kunt winnen of verliezen, maar je hebt een productieaandeel, dat je kunt consumeren. Je kunt een deel daarvan overdragen aan een ander en die zal je dan weer moeten teruggeven. Maar aangezien je niet weet hoe groot dit productieaandeel in een volgend jaar zal zijn, is dat dus eigenlijk iets wat in de plaats komt van het vroegere spel op de beurs.

Een typerende factor is hierbij ook dat degenen, die willen uitblinken en die een bijzonder groot verbruiksquotum willen hebben, zich waarschijnlijk zullen toeleggen op persoonlijke diensten. En dat wil dus zeggen, dat men bediening (uw ober in een restaurant bij wijze van spreken) veel meer zal vergoeden dan op het ogenblik denkbaar is; en wel omdat het bewijzen

van die persoonlijke diensten een vrijwillig aanvaarde onderdanigheid is waarvoor een groot gedeelte van de mensen niet - ik meen dat dit, zeker in de komende tijd -, zal toenemen. Degenen, die zich bezighouden met het handhaven van de regel, zullen weinig begrip tonen voor hen, die willen bestaan volgens de waarde van het ogenblik, zoals ze die beseffen. Dit impliceert, dat het aantal botsingen tussen de regel en degenen, die die regel trachten te beschermen en degenen, die willen leven volgens de waarde. van het ogenblik, nog intenser wordt. Ik meen, dat deze schermutselingen hier en daar zelfs het karakter van een burgeroorlog kunnen krijgen. Ik ben ervan overtuigd, dat deze strijd tegen de regel gepaard zal gaan met de aantasting van waarden, die op het ogenblik nog heilig schijnen te zijn zoals b.v. persoonlijke eigendommen.

Ik meen, dat er op den duur alleen een heilig-zijn van persoonlijke verbruiksvoorwerpen zal overblijven. Wat je werkelijk nodig hebt is van jou. Alles, wat je meer dan het noodzakelijk hebt nou ja; er kan iemand komen, die het van je afpikt. Het is misschien voor velen van u geen prettige voorstelling. Aan de andere kant mag het een aansporing zijn om uw spaarcentjes niet ten koste van uzelf voortdurend te behoeden en te bewaren. De ontwikkeling op moreel gebied is eveneens zeer interessant. Op het ogenblik is er een algemeen verzet gaande tegen de huichelachtige gestrengheid van de maatschappij, die de sexuele facetten aan de ene kant eigenlijk etaleert als uiterst begerenswaard en aan de andere kant gelijktijdig verbiedt. Ja, ik meen zelfs dat de overwaardering, die m.i. het sexuele aspect van het leven op het ogenblik bij velen geniet, is voortgekomen uit de bijzondere verbodsbepalingen en uiterlijke beperkingen daaraan verbonden. Zoals u weet, een kind eet zijn koekjes het liefst, indien het weet dat hij ze eigenlijk niet mag hebben. En zo is dat ook hier. Het resultaat is dus een aantal experimenten, waarbij wij o.m. de commune zien; het meervoudig onderlinge huwelijk waarbij wij verder allerhande vrije en verbindingen zien. Nu meen ik, dat de regel op den duur niet kan worden gehandhaafd, waardoor het huwelijk in zijn huidige, wettelijk vastgestelde vorm blijft bestaan. Ik meen echter, dat wij te maken krijgen met een misschien in de ogen van de formalist wat libertijnse samenleving, waarin de zaak zich zeer snel uitkristalliseert. Als men in een commune leeft, dan zal al heel snel blijken, dat er toch bijzondere bindingen gaan ontstaan tussen enkele leden daarvan. Paarvorming is hier denkbaar en mogelijk en zelfs zodanig, dat op den duur de commune zich ofwel oplost, dan wel zich heeft uitgekristalliseerd in een aantal paren, die alleen aansprakelijkheden met elkaar delen maar verder t.o.v. elkaar toch wel enige - zullen we zeggen - terughoudendheid kennen,

Ik geloof, dat wij te maken krijgen met een maatschappij, waarin de vrije binding in paren en in gemeenschappen zal voorkomen. Ik geloof niet dat er zo buitengewoon veel de nadruk zal worden gelegd op het gezinsleven. Ik meen ook niet, dat er zo buitengewoon veel de nadruk zal worden gelegd op de ontspanningswaarde van de sexualiteit. Op het ogenblik lijkt het wel, of het een soort spelletje is, waarmee je je bijzonder kunt amuseren. Dat is misschien niet helemaal onwaar, maar dit spelletje nu het voornaamste van het leven noemen zou toch m.i. een overdrijving zijn.

Als wij dit zo bekijken, dan moet er een nieuwe moraal komen en ik geloof, dat die alleen kan voortkomen uit erkenning van een vrije binding; en wel op grond van het besluit van de partner, die erbij betrokken is. Niet eens van beide partners, maar van de partner met wie je op dat moment contact hebt. Het respect voor de persoonlijke bindingen zal m.i. aanmerkelijk toenemen en daarmee ook het maatschappelijk geheel verder bepalen.

Een ontwikkeling in de richting van een uitbreiding van het aantal stadstaten - iets wat op het ogenblik dreigt - is alleen denkbaar, indien:

- a. de bevolkingstoename blijft voortgaan zoals dat nu het geval heet te zijn; in feite is er al een lichte knik in de curve;
- b. deze menigten zich dus verder op een laten pakken, zoals nu het geval is.

Ik meen, dat vele dingen daar tegen pleiten en wel om de volgende redenen:

1. Vooral de niet-gebonden (de visualisten) zullen in vele gevallen nomadisch denken. Zij zullen minder plaatsgebonden zijn en daardoor ook niet de behoefte hebben aan een vaste vestigingsmogelijkheid.
2. De mens is op het ogenblik bezig met een milieuvergiftiging. Ik denk, dat die milieuvergiftiging alleen dan wordt bestreden door het ontvluchten daaraan. De

stadsagglomeraties zijn op den duur dus de meest ongezonde delen van het land. Zij zullen rond zich industrie hebben. Verder hebben ze vele meer psychisch storende factoren; denkt u eens aan de flatneuroosjes, die er tegenwoordig overal bloeien. Wij moeten dus aannemen, dat een groot gedeelte zich daarvan losmaakt. Ik meen, dat een verstedelijking nog zal voortgaan tot ongeveer 1980 misschien 1985, daarna echter zullen er steeds grotere delen van de steden onbewoond zijn. De mensen trekken weg. Daarbij zullen ze zich steeds minder aan nationale en taalgrenzen storen.

Ook hier zal weer tegenstand worden geboden door de bureaucraten, of moet ik zeggen de formalisten, zoals ze dit nu reeds doen. Maar men kan niet alle verkeer tussen de landen afsluiten. En als je toch op reis bent, wat let je om wat verder te gaan of niet meer terug te komen. Je kunt op den duur grenzen niet voor een bepaald type mensen afsluiten, al zijn er bepaalde staten, die dat nu graag zouden doen. Je kunt óf je grenzen geheel sluiten met alle gevolgen van dien, of je kunt je grenzen openstellen. Ik meen, dat praktische overwegingen ertoe zullen leiden, dat ook in Europa de grenzen tussen de landen steeds minder betekenen. Men zal ze niet willen opheffen, omdat er teveel mensen zijn, die hun belangrijkheid aan het bestaan van die grenzen ontleen. Maar aan de andere kant zal men niet in staat zijn én omwille van de eigen economie én onder druk van de bevolking om die grenzen zo rigide dicht te houden als men dat eigenlijk wel zou willen. Daarmee ontstaat er dus een nomadenbevolking, die zich aangetrokken zal voelen tot bepaalde mogelijkheden, evenementen en werkzaamheden.

De moeilijkheid zal zijn, dat deze vlottende bevolking, althans in het begin geen toegekend deel zal hebben in het totaal der productie, Daardoor krijgen wij aanvankelijk gok een eigendomsaantasting van grote omvang, die gericht zal zijn in de eerste plaats tegen de productieplaatsen, de producenten en in sommige gevallen tegen de productie en productieverdelingsprocessen. Dit zal een onrust kunnen baren, maar ik meen dat die - omdat men moet blijven produceren - zeer snel zal worden opgelost.

Misschien heeft u het al eens opgemerkt: problemen, die iets of ie mand onmiddellijk in gevaar brengen, kunnen heel snel worden opgelost. Als ze er 20 jaar over bezig zijn of een hoogst noodzakelijke voorziening voor het verkeer of voor de volksgezondheid moet worden getroffen, dan kunnen ze wel in drie weken uitmaken wat er nodig is om Verolme te helpen! Dat is een vergelijkend voorbeeld. We moeten dus op zeer snelle reacties rekenen. Ik denk niet, dat dat meer dan een paar jaar in beslag neemt. Laten wij aannemen, dat dat in 1990 praktisch voorbij is.

Wat voor een maatschappij hebben wij dan?

Punt 1. Een maatschappij, waarin het spel tenminste de helft van de tijd van de gemiddelde mens in beslag zal nemen en waarschijnlijk meer.

Punt 2. Een tijd, waarin de vrije tijd en de vrijetijdsbesteding voor de mens een veel grotere belangrijkheid krijgen dan de arbeid; een proces, dat op het ogenblik reeds aan de gang is.

Punt 3. Een aantal zeer strenge en orthodox reagerende mensen en organen, die in feite door hun beperking, die ze aan anderen willen opleggen, een zekere regulering scheppen voor de onbeperkte vrijheidsdrang van die anderen.

Punt 4. Wij hebben te maken met een wereld, waarin de huidige moraliteit niet hanteerbaar is, waarin een totaal nieuw ethisch inzicht in de menselijke waarden en relaties van node is. We zullen dan te maken krijgen met een tijd, waarin alles wat nu heilig heet waarschijnlijk ridicuul zal zijn. Ik meen, dat onder die omstandigheden, juist door de vrijetijdsbesteding, een bijzonder snelle uitbreiding van kennis voor de mensheid mogelijk wordt gemaakt en dat men bepaalde laboratoria (onderzoekcentra) zal stichten voor amateurs, die zich daar willen bezighouden.

Ik veronderstel, dat wij dan over ongeveer een eeuw van heden af een reservoir aan menselijke kennis zullen hebben, dat ongeveer het duizendvoudige is van het huidige.

Ik veronderstel verder, dat een aantal nieuwe wetenschappen zullen zijn opgebloeid en dat de rigiditeit, die op het ogenblik de verschillende terreinen van wetenschap gescheiden pleegt te houden (je bent óf dit óf dat) zullen plaatsmaken voor een meer algemeen overzicht en algemeen werken vanuit en door die amateurs. Ze zullen trouwens vaak de correlatie

verzorgen voor de specialisten, die - wat meer formalistisch ingesteld - ongetwijfeld zullen blijven bestaan.

Belangrijke factoren zijn hierbij: een totale verandering van het onderwijs, dat op een jongere leeftijd begint en zich met het "sandwichsysteem", (dus afwisselend met perioden van directe inspanning) voor de gemeenschap zal voortzetten - naar ik vermoed - tot het 60^e á 70^e jaar. De gemiddelde leeftijd van de mens zal dan zijn opgelopen tot ongeveer 100 jaar. De pensioengerechtigde leeftijd (voor degenen, die zich daarvoor interesseren, er zijn er een paar die het misschien toch de moeite waard achten om er wat over te horen) zal dan waarschijnlijk liggen omstreeks de 70 jaar. Degenen, die na de 70 jaar niets meer te doen hebben, zullen vaak de grote stimulerende factoren zijn voor verder onderzoek en verder denken. Ik meen, dat vooral op het terrein van de psychische wetenschap, geheel nieuwe gebieden worden opgelegd.

Contacten met de geest op andere dan deze voor sommigen niet zeer overtuigende wijze zullen m.i. mogelijk zijn geworden. Andere inzichten ten aanzien van het wezen van de tijd, de structuur van de ruimte e.d. zullen daarbij eveneens een rol spelen.

De wereld zal volgens mij in het jaar 2000 zoveel zijn veranderd, dat alle thans ontworpen plannen, die het jaar 2000 als einddoel hebben - en dat zijn er heel wat - zullen blijken overbodig en nutteloos te zijn. En indien dit laatste u verbazingwekkend lijkt, zo raad ik u aan om eens na te gaan hoe men b.v. in de tijd van Jules Verne zich de kleding, de ontwikkeling, de techniek en de samenleving van de toekomst voorstelde. Of kijkt u, wat mij betreft, naar de wijze, waarop Bellamy in het jaar 2000 zijn figuren manipuleert. U zult ontdekken, dat het alleen maar de weerspiegeling is van de eeuw, waarin de schrijver leeft. Ja, van de tijd en de omstandigheden, waarin de auteur leeft. Daarom is het niet mogelijk nu een plan te ontwerpen, dat beantwoordt aan de werkelijkheid van het jaar 2000. Het is misschien goed hiermede rekening te houden, opdat uw verwachtingen niet teveel worden beschaamd en tevens door de vele verreikende plannen met als kroondatum het jaar 2000 u dus ook niet teveel teleurgesteld, bevreesd of hoopvol zult zijn.

Ik meen, dat ik hierbij mijn inleiding mag afsluiten.

DISCUSSIE

❖ *Hier is een tweeledige vraag; Volgens uw rede meen ik dat dit een directe aantasting is van het kapitalistisch stelsel en moet dit leiden tot revolutie. Is dit inderdaad uw mening?*

U zoudt hier allereerst moeten definiëren wat u beschouwt als revolutie. Ik meen, dat de wereld in een voortdurende staat van omwenteling, dus van revolutie, verkeert en dat zij dit altijd heeft gedaan. Degenen, die spreken over revolutie, denken daarbij meestal aan een gewelddadige en snelle omwenteling.

Ik mag er overigens bijvoegen, dat een gewelddadige revolutie slechts zelden tot een maatschappelijke revolutie heeft geleid. Gewelddadige revoluties hebben de neiging om de onderlaag op de plaats van de bovenlaag te brengen en omgekeerd. Een verandering van plaats met behoud van verhoudingen. Maar als u zegt: Een aantasting van het kapitalistisch stelsel, dan denk ik dat u wel enigszins gelijk heeft. Ik zou erop willen wijzen, dat het kapitalistisch stelsel van deze tijd niet meer te vergelijken is met b.v. het kapitalisme van 1900. De tijd, dat iemand vrijelijk, naar eigen goeddunken en geloven over zijn kapitaal kom beschikken, is n.l. allang voorbij. Het merendeel van het huidige kapitaal is onderworpen geworden aan groeperingen of organisaties, die zich in feite gedragen als staten. Dat wil zeggen, dat ze eigen binnenlandse en buitenlandse ministers hebben, al heten die ook directeuren, dat zij politiek bedrijven en dat zij in de meeste gevallen ook mede in de regeringen vertegenwoordigd zijn.

Hierdoor is dit kapitaal zeer sterk gebonden juist aan de bestaande regelingen. De aantasting van het kapitalisme in de zin, van "vrijheid van kapitaalgebruik" is dus eigenlijk allang niet nieuw meer; ze bestaat allang niet meer. Maar het feit, dat geldswaarde als manipulatief in de economie een steeds kleinere rol gaat spelen en dat daarentegen de verhouding productie, verbruik bepalend gaat worden, dat zou men toch wel als een aanmerkelijke verandering van de huidige situatie kunnen zien. Ik meen dan ook, dat u dit als revolutie - zij het als een

geleidelijke revolutie - zouden kunnen betitelen. Ik wil hierbij opmerkingen, dat de verandering in de verhoudingen tussen de mensen (b.v. de verhouding tussen arbeider en kapitaalgever of directeur) niet zo revolutionair is als zij lijkt. Het is zo; dat de groepen kapitaalverschaffers, directeuren (de leidinggevendenden) en aan de andere kant de uitvoerenden en werkers in de loop der tijden al steeds meer naar elkaar zijn toegegroeid en dat vele van de tussen hen bestaande conflicten in feite kunstmatig in leven worden gehouden door groeperingen, die zich baseren op regels, waaraan zij hun bestaansrecht ontleen.

❖ *Denkt u dat men in de toekomst door de materiële wetenschap tot het aannemen van de geestelijke wereld zal komen?*

Ik ben ervan overtuigd. En geloof mij, ik heb daarvoor verschillende redenen. Ik kan ze moeilijk allemaal gaan opsommen, maar om er enkele te geven; De mens dringt tegenwoordig door in de wereld van de kleinste delen, de kleinste partikels en begint - zij het aarzelend - zich bezig te houden met de daartussen bestaande krachts- en attractieverhoudingen. Dit betekent, dat hij zich gaat begeven in een grootorde van trillingen beweging, die op astraal gebied ligt. Daar het astrale gebied de directe uitingsmogelijkheid is voor de geest, is het duidelijk dat op dit terrein eerst de onbegrijpelijke fenomenen en daarna ongetwijfeld de communicaties zullen ontstaan. Ik meen dat de huidige pogingen tot communicatie met de geest langs mechanische weg (het wordt in verscheidene landen reeds geprobeerd) tezamen met deze nieuwe ontdekkingen moeten leiden tot een contactmogelijkheid tussen wat men nu de werelden van de geest noemt en de mensheid. Ik meen, dat diezelfde ontdekkingen bovendien de psychiatrie veel zullen vereenvoudigen, omdat zij in staat zal zijn bepaalde uitstralingen en hersenreacties te meten, waardoor een groot gedeelte van het onbewuste van de mens, voor zover het actief is, even eens hoorbaar en a.h.w. zichtbaar kan worden, gemaakt. Zichtbaar niet direct in vorm maar dan toch wel in graad, in grafiekvorm.

❖ *U heeft gezegd in uw rede, dat er aangezien er waarschijnlijk vermindering van arbeidstijd zal komen een mens zich meer zal werpen in wetenschappelijke en ook in amateuristische zin op allerlei wetenschappen. Er was een 50 á 60 jaar geleden, toen het socialisme in opkomst was, een grote strijd voor de 8-urige, werkdag. Toen heeft men gezegd: Als wij het kunnen brengen tot de 8-urige werkdag, dan zullen wij ons in allerlei opzichten ontwikkelen: 8 uren werk, 8 uren vrij. Maar is dat nu wel zo wat u zegt: Als de mensen minder arbeidstijd hebben dat zij tevredener zullen zijn?*

Ja, misschien denkt u er anders over. Laten wij dan eens een paar vergelijkingen maken, misschien dat we er dan iets van kunnen zien. De gemiddelde kennis van de mens van vandaag ligt bijna 50 % hoger dan die van de mens in 1900. Dat wil dus zeggen, dat alles bij elkaar gerekend de arbeiders veel sneller moeten zijn vooruit gegaan dan de anderen. De arbeiders hebben zich inderdaad meer ontwikkeld. Ze bezitten een grotere kennis ook als zij deze misschien nog niet toepassen in de richting van wetenschap o.m.. Men ziet verder over het hoofd, dat de neiging tot massavermaak en ook naar massaal optreden, die juist mede uit het socialisme voortkomen, de gemeenschappelijkheid die men nastreeft, ook een remmende factor hebben gehad op de individuele ontwikkeling van de arbeider als persoonlijkheid. En op het ogenblik blijkt reeds, dat dit afremt. Als u tegenwoordig kijkt naar jongere mensen die tot de arbeiders stand behoren, dan vallen ze uiteen in de groepen;

a. de onbewust protesterenden, Dat zijn over het algemeen de geweldplegers, de mensen die eigenlijk niet weten wat ze met zichzelf aanmoeten en die daardoor de sociale orde op een zuiver individualistische en vaak zeer egoïstische wijze aantasten.

b. de sociaal geïnteresseerden, die elk op hun eigen wijze al dan niet demonstratief trachten een sociale hervorming mogelijk te maken.

c. de jongeren, die zich in toenemende mate interesseren voor projecten, die gezien hun inhoud wetenschappelijk kunnen worden genoemd. Het feit, dat deze derde groep reeds nu bestaat is dus hoopgevend. Verder dient u zich te realiseren, dat een 8-urige werkdag betekent 8 uur ongeveer voor jezelf en 8 uur voor slaap. In feite is de vrije tijdsperiode bij 8 uur slaap iets minder, omdat men dus ook vrije dagen gaat krijgen.

Maar nu kijken we naar het long-weekend dat in de mode is gekomen. Sedert de invoering daarvan is het aantal zelfwerkzamen in de vrije tijd aanmerkelijk toegenomen. De doe-het-zelf-rage begint bijna gelijktijdig met de toenemende arbeidstijdverkorting. Dan moeten wij verder opmerken dat de belangstelling - hetzij voor andere levensomstandigheden

(de weekendkampeerders of trekkers) hetzij voor onderzoek (knutselarij, liefhebberij) - eveneens is toegenomen. Ik denk hier aan filmclubjes, mensen die experimenteren met fotografie, met kunst etc.. Er is dus op dit moment reeds iets dergelijks. Stel u nu voor, dat het aantal vrije dagen per week op den duur 4 wordt. Dan is de tijd, die beschikbaar is zo groot, dat ze niet alleen meer met eenvoudige liefhebberijen te vullen is. Er komt dus een steeds grotere drang in de mens om zich juist via zijn vrijetijdsbesteding te laten gelden. Voeg hierbij de door mij besproken hervorming van het onderwijssysteem, waardoor wij een voortdurend aanvullen van kennis krijgen tot laten wij zeggen 60- of 70-jarige leeftijd (dus zolang je werkzaam bent), dan hebben wij hier gelijktijdig een vergroting van de hersenactiviteit, van het hersengebruik. Door de hernieuwde scholing blijft een belangstelling bestaan, die dus mede theoretisch gericht is en voert tot praktische onderzoeken. Ik meen daarom dat mijn vooruit zien in dit opzicht althans niet optimistisch mag worden genoemd en zich waarschijnlijk in de komende 10 á 15 jaar reeds ten dele gaat vervullen.

❖ *Is deze ontwikkeling van groei in kennis en wetenschap ook een stimulans voor de groei van wijsheid of de bewustwording?*

Bewustwording. Ja, laten wij het zo stellen: De mens van heden is over het algemeen zozeer met zichzelf bezig, dat zelfs zijn groei van geestelijke kennis en zijn honger daarnaar maar zelden uitmondt in een actuele wijsheid, omdat wijsheid niet alleen op kennis is gebaseerd, maar vooral op het erkennen in anderen. Hier zijn dus de intermenselijke relaties van heel groot belang. En op het ogenblik, dat de door mij geschilderde ontwikkelingen leiden tot het veel vrijere sociale verkeer - althans bij de visualisten - moeten wij veronderstellen dat hierdoor een groter begrip voor de medemens ontstaat, waardoor we inderdaad bij een groei van de mens plus een voortdurende uitbreiding van kennis, waardoor dit begrip beter kan worden geformuleerd en ook ervaren, een geestelijke bewustwording en groei zullen optreden en zeker ook datgene, wat u wijsheid noemt.

❖ *Dat klinkt dan bemoedigender. Ik geloof, dat het de geluksbelevens in ieder mens zal stimuleren.*

Ja, nu komt u op een punt dat heel erg moeilijk is. De geluksbelevens van de mens ligt n.l. niet in de wereld en de omstandigheden waarin hij leeft, maar in zijn interpretatie daarvan. Een grotere geluksbelevens is dus eigenlijk in geen enkele periode of in geen enkel milieu in het bijzonder denkbaar buiten de mens zelf om. Maar ik kan hier wel één ding bij opmerken;

Aangezien de geluksbelevens een spontane is (je kunt het n.l. niet forceren) krijg je alleen maar een imitatie, die op werkelijk geluk ongeveer lijkt als de oorlogerssatz op echte koffie. Wij krijgen dus pas geluk indien wij onze geluksbestreving niet in onszelf maar in de ander projecteren. Het is n.l. het gevoel van verbondenheid met onze wereld en onze innerlijke beleving daarvan als een zeer positieve waarde, die in ons het geluksgevoel wakker roept, ook als dat op een zeker moment in een bepaalde actie, handeling of door een gebeurtenis wordt geprojecteerd.

❖ *Ziet u in de toekomst ook een verandering in de motieven van de ruimtevaart in vergelijking met de motieven, die nu gelden om haar te bedrijven?*

Ik geloof, dat de ruimtevaart voorlopig althans geen blijvertje is. De reden kan ik u daarvoor geven. Omdat voorlopig de totale inspanning, die voor een ruimtereis nodig is, aanmerkelijk veel groter is dan de feitelijke opofferingsgezindheid van mensen die vrij daarover kunnen beslissen. In een vrijere maatschappij zullen we zeker een terugval krijgen van deze ruimtevaartbestrevingen. Ruimtevaart wordt een kwestie van avontuur. Omdat echter in deze verambtelijke en op regime gebaseerde maatschappij de ruimtevaart voorlopig wordt bevorderd, mogen wij er rekening mee houden dat in de toekomst de ruimtevaart zowel qua vaartuig als qua reis in verhouding minder inspanningen zal vergen. En dan zullen we waarschijnlijk zien, dat - zoals er nu jongelui zijn die gezamenlijk zweefvliegtuigen bouwen - er dan mensen zullen zijn die gezamenlijk ruimtevaartuigen gaan bouwen, omdat ze daarmee aan hun behoefte de ruimte te betreden gevolg kunnen geven of althans hun gevoelens daarin kunnen projecteren.

Ik meen dan ook, dat de mens met de ruimtevaart en met de menselijke middelen daarvoor niet verder zal gaan, zeker niet de eerste 1000 jaar, dan misschien de grenzen van het eigen zonnestelsel. Reizen naar sterren zijn onder de huidige omstandigheden en bij de huidige kennis praktisch niet doenlijk. Men zou dus ofwel rekening moeten houden met andere wezens in de ruimte, die dan tijdelijk de middelen voor die ruimtevaart ter beschikking stellen, dan wel

moeten we rekenen op een vertraging van alle menselijke ontwikkelingen in dit opzicht, totdat de behoefte, het vreemde te veroveren (een van de hoofdeigenschappen van de mens is ook de nieuwsgierigheid) ertoe zal leiden dat men de ruimte weer gaat betreden. Ik meen, dat men dan over voldoende kennis betreffende ruimte, tijd, energie e.d. zal beschikken om dan wél de sterren te kunnen bezoeken. Maar, zoals ik zeg, dat zal waarschijnlijk toch wel een kleine 1000 jaar op zich laten wachten.

- ❖ *Als er b.v. nieuwe vindingen worden gedaan in verband met magnetische veldwerking en zo, zou dan de kracht waarmee die ruimtevaart wordt bedreven niet enorm worden versneld?*

Die kracht wordt natuurlijk niet versneld maar ze verandert wel. Men is op het ogenblik al zo ver, zoals u misschien weet, dat men theoretisch een ionenaandrijving heeft geconstrueerd en dat men daarnaast een feitelijke atoommotor heeft vervaardigd (die reeds is gebruikt bij twee proeven, n.l. door de Russen), die op water als actiemassa reageert. En het is heel waarschijnlijk, dat deze uit prestige en militaire overwegingen gedane onderzoeken en proeven op den duur de mens wel andere middelen in handen zullen geven. Maar op het ogenblik, dat wij werkelijk spreken van aandrijving op basis van geproduceerde magnetische wervelingen, gerichte attracties, eventueel ruimtecontractie (die is ook nog mogelijk), dan leven wij toch wel in een periode waarin de mensheid veel van haar huidig falen moet hebben overwonnen. Indien u zich realiseert hoe sterk een magnetisch wapen kan zijn en als u het magnetisme voldoende kunt laten fluctueren, dan bent u in staat de binding tussen moleculen en misschien zelfs in de delen van atomen tot stand te brengen. U zoudt dan daverende explosies kunnen veroorzaken. De mensheid houdt van explosies, dat heeft zij altijd gedaan.

- ❖ *Zou het daarom ook zijn dat ruimtevaarders van een andere planeet of van 'n ander stelsel niet met ons in aanraking willen komen, omdat zij het misschien te gevaarlijk vinden, dat wij iets daarvan in handen zouden krijgen?*

Een wat vreemde vraag. U postuleert n.l. hierbij een gelijkvormige maar hogere ontwikkeling bij de ruimtevaarders dan bij de mens. Maar een zekere gelijkwaardigheid, een zekere gelijkvormigheid, anders kunt u de motieven niet overdragen op de ruimtevaarder. Indien u dat wilt doen - maar dat kunt u lang niet altijd - dan zoudt u kunnen zeggen: Ze voelen er waarschijnlijk net zoveel voor om zich hier op aarde te begeven als een zendeling ervoor voelt om bij de uitgehongerde kannibalen, te gaan kamperen. Omdat de reactie van de mens n.l. is om voortdurend zijn eigen grootheid en macht te bewijzen met alle middelen. Hij zou dus in wezens uit de ruimte een prestigeobject kunnen zien voor een bondgenootschap, mits dit militaire waarde heeft. Anders zou hij in de overwinning daarvan of in het scheppen van een afweer daartegen zijn grootheid zoeken. En ruimtevaarders, die voor de keuze staan de planeet, die zich zo goed kan ontwikkelen nu te vernietigen, omdat zij levensgevaarlijk wordt ofwel zichzelf op te offeren van die wereld, die zullen, voor beide dingen geloof ik niet veel voelen. Het is n.l. typerend, dat in de ruimtevaart de meest belangrijke factor eigenlijk is wat wij zeggen kunnen noemen: overdracht van ervaring en van kennis. Dat zijn de twee waarden, die de ruimtevaart in dit Al eigenlijk belangrijk maken. En ik geloof niet, dat de mensen zover zijn dat ze zich dat kunnen realiseren. Het gaat dus niet alleen om technische kennis maar ook om zuiver theoretische kennis. Het gaat dus niet alleen om reisverhalen, maar ook om emotionele reacties, kleurbeschrijving en weet ik wat allemaal nog meer. Die dingen zijn a.h.w. de beloning voor de ruimtevaart. Ik geloof niet, dat de mensen op het ogenblik voor dergelijke beloningen veel zullen overhebben. Dat was dan ruimtevaart, die overigens maar zeer zijdelings een rol speelt bij de polarisatie van de toekomstige maatschappij.

Als ik zo uw vragen heb gevolgd, denk ik dat het nu wel tijd wordt om de zaak wat af te ronden.

Ik heb u een beeld ontworpen van toekomstige ontwikkelingen en heb geprobeerd dit redelijk te doen. Zonder te willen reageren als een futuroloog, heb ik getracht om duidelijk te maken in welke richting het heden wijst. Ik heb daarnaast conclusies getrokken, die hier en daar boven de redelijkheid uitgaan. Dat ik daarbij de geestelijke waarden, belangen en de vaak ook op aarde meespelende geestelijke invloeden buiten beschouwing heb gelaten, heeft een reden. Je kunt als mens en volgens menselijke begrippen de toekomst alleen benaderen vanuit je menselijk standpunt. Elke factor, hoe reëel dan ook, die door de mens niet of niet volledig wordt erkend of qua wezen niet volledig kan worden gedefinieerd, zelfs niet theoretisch, is in

feite het invoeren van een onbekende, waardoor de menselijke fantasie een zodanige vrijheid krijgt, dat haar gepostuleerde werkelijkheid niet meer kan stroken met de feiten.

De geest speelt bij dit alles een rol. Dat is duidelijk. Het zal zeker de geest zijn, die in de komende jaren de bewuste of onbewuste zelfvernietigingsdrang van de mensheid een halt zal proberen toe te roepen. Dingen liggen buiten de redelijkheid. En als wij spreken over polarisatie van de maatschappij in de toekomst, dan doen wij dit om duidelijk te maken hoe er steeds tegengestelde waarden aanwezig zijn in maatschappelijke verhouding, die elkaar onderling in evenwicht moeten houden,

Hoe scherper hun tegenstelling is gedefinieerd, des te sterker - vreemd genoeg - de ontwikkelingsmogelijkheid is voor de mens. Hoe meer de tegenstelling vervaagt, des te meer wij te maken krijgen met theoretiseren en droombelevingen, waarbij de werkelijkheid eigenlijk schuil gaat achter het ideaal. Daarbij blijft het ideaal vaak dan nog zo vaag, dat men niet eens in staat is om het in redelijk aanvaardbare termen weer te geven. Als u over de mensheid en over de mensheid van morgen denkt, dan moet u uitgaan van de mensheid die vandaag bestaat. U kunt niet verwachten dat de denkwijzen, de trends van vandaag zich onbeperkt zullen voortzetten. Wel kunt u verwachten, dat zij bepalend zullen zijn voor morgen. En ofschoon de mens zijn milieu tot op grote hoogte vaak kan beheersen, zo is het wel zeker, dat hij in zijn reacties en bestrevingen door dit milieu wordt bepaald.

De mens is a.h.w. schepper, maar hij is gelijktijdig het schepsel van hetgeen hij heeft geschapen. Dat kan en contradictio in terminie schijnen, maar het is volledig waar. De mens reageert op een milieu dat hij zelf tot stand brengt en in stand houdt, op grond daarvan herschept hij zijn milieu. Het is deze waarheid, die ik heb geprobeerd te laten meeklinken in hetgeen ik in mijn inleiding heb betoogd.

Ik hoop, dat u dit als een leerzaam onderwerp zult beschouwen. Ik kan begrijpen, dat het niet erg attractief is. Als het erg aantrekkelijk was voor de mensen, dan was u wel met meer aanwezig, Aan de andere kant geloof ik, dat zelfs de eenvoudigste mens in deze tijd zich moet durven en kunnen bezighouden met de toekomst. Want je kunt vandaag alleen op de juiste wijze reageren, indien je vertrouwen hebt in de toekomst, indien je niet bang bent voor de verandering, die elk moment van de toekomst a.h.w. alweer betekent. De mens, die vreest voor de verandering, dwingt zichzelf tot een stasis, waarin zijn menselijkheid en zeer waarschijnlijk zijn menselijke beschaving te gronde gaat. De mens, die de verandering en de toekomst durft aanvaarden, die bereid is elke zogenaamde vaste waarheid van heden morgen discussabel te stellen, ja, vandaag reeds in discussie te brengen, zal de toekomst actief kunnen beleven. Hij zal op elk moment van zijn toekomst kunnen reageren op een wijze, die hem waardig is zonder zich daarbij in dromen te begeven. Leven in de werkelijkheid betekent; nu reageren. Maar nu reageren betekent ook: reageren volgens de waarden en mogelijkheden van het ogenblik, niet volgens de stellingen van een verleden of volgens nog niet verder definieerbare verwachtingen omtrent een verre toekomst.

De mens, die streeft naar een hemel in het hiernamaals, zal juist daardoor vaak nalaten Gods rijk op aarde kenbaar te maken. De mens, die streeft naar de perfecte wereld van het jaar 2000, faalt in de voorzieningen, die nodig zijn om een leefbare wereld te scheppen in 1970. En de mens, die de oude onvergankelijk waarheden voortdurend wil blijven handhaven en respecteren, vernietigt vaak datgene, wat hij tracht te verdedigen, omdat hij juist daardoor het in zijn tijd tot onaanvaardbaarheid brengt.

Indien u zich deze dingen realiseert, zal u mij moeten toegeven, dat zelfs en op zichzelf, misschien discussabel onderwerp als dit belangrijk is, zelfs als u - zoals nu na dit slotwoord - de gelegenheid tot discussie niet meer wordt gegeven.

Denk er eens over na. Probeer uzelf te zien als wat u bent. Bent u iemand, die zich aan vaste regels houdt, dan moet u niet proberen in de werkelijkheid te leven. Bent u een mens, die wil reageren op de wereld zoals zij vandaag is, dan moet u zich niet te veel aan de regels storen, maar wel begrijpen dat er anderen zijn, die menen zonder deze niet te kunnen bestaan. Als ik dat met dit betoog heb bereikt, ben ik dankbaar, want dan heb ik zeker enig resultaat geboekt.